

**Universitat de València
Facultat de Geografia i Història**

Liberalització del comerç espanyol amb Amèrica en la segona meitat del segle XVIII

Treball Fi de Grau

Grau en Història

**Alumne: Vicent Lluís Gimeno Fuset (Sueca, Ribera del
Xúquer)**

Tutor: En Ricardo Franch Benavent

Curs 2012-13.

Í N D E X

1. Introducció.....	2
2. Context històric en començar la segona meitat del segle XVIII.....	3
3. Preparació de la reforma (1762-1765).....	8
4. Reformisme i resistència del monopoli (1765-1778).....	12
5. <i>El Reglamento de comercio libre</i> (1778).....	16
5.1. L'impacte del comerç lliure en l'economia espanyola.....	21
5.2. La liquidació del sistema.....	23
6. Conclusions.....	24
7. Bibliografia.....	25

1. INTRODUCCIÓ

Gran part de la historiografia coincideix en indicar que en la política econòmica dels Borbons hispànics del segle XVIII hi ha dos períodes: el primer es forma durant els regnats de Felip V i Ferran VI, i el segon comprén el de Carles III¹. Aquest treball tracta d'analitzar l'evolució política des de les posicions més mercantilistes (d'inspiració colbertista) en la primera meitat del segle XVIII fins a les més liberalitzadores del comerç colonial espanyol en la segona part de la centúria. El punt de partida va a ser l'intent de l'Estat amb la seua política econòmica de recuperar el control del comerç amb Amèrica que coincideix amb el dinamisme econòmic de les regions perifèriques – entre elles el Principat-, racionalitzant i flexibilitzant el monopoli per tal d'aprofitar les oportunitats de comerç generades en elles.

El segle havia començat amb un canvi dinàstic en la monarquia hispànica: la casa de Borbó s'instal·la al tron i imposa l'absolutisme –última fórmula del poder polític de l'Antic Règim- implantat a França per Lluís XIV el segle anterior.

L'última empresa política comuna que uní el País Valencià, Catalunya i les Illes fou la guerra contra l'absolutisme borbònic de Felip V.

Mitjançant els decrets anomenats de Nova Planta (València i Aragó, 1707; Mallorca, 1715, i Catalunya, 1716), Felip V va imposar l'organització politico-administrativa de Castella als territoris de l'antiga Corona d'Aragó. Per tant, llevat de Navarra i el País Basc, tot el territori va constituir una única estructura de caràcter

¹RIBOT, L. y DE ROSA, L. (2000), 101, 159.

uniforme. Els Borbons van intentar organitzar uniformement l'administració per a tot el territori creant la divisió provincial.²

La preocupació pels temes econòmics fou evident en els intents de reorganitzar la Reial Hisenda. Els Borbons compregueren que si no es reformava el sistema impositiu i es procurava que tots els habitants pagaren en relació amb la seua riquesa, incloent-hi els estaments privilegiats –noblesa i clergat- el sanejament econòmic era impossible. Aprofitant el dret de conquesta, intentaren aquesta experiència en els territoris de la Corona d'Aragó: així es va implantar l'*equivalent* a València, la *talla* a Mallorca, el *cadastre* a Catalunya i l'*única contribución* a Aragó.

Es tractava en tots els casos de l'establiment d'una quota fixa, per part de l'administració, que es repartia entre els seus habitants en funció de la riquesa estimada en els padrons o cadastres que s'hi elaboraven. Al Principat, l'èxit del cadastre es va fer prompte evident: es recaptava més i el sistema era més fàcil i menys oneros per al conjunt de la població. Durant els anys següents s'intentà estendre'l a tot Espanya (cadastre de n'Ensenada, 1750-53), però les fortes resistències que hi van oposar els privilegiats n'impediren l'aplicació.

Per això, davant el fracàs d'aquesta iniciativa, la política fiscal de la monarquia es va centrar en l'increment dels recursos generats pels monopolis dels estancs³ (com ara el del tabac, el 17%, i la sal, el 5%, el 1788, l'any de la mort de Carles III) o el tràfic comercial, tant internacional com colonial.

2. CONTEXT HISTÒRIC AL COMENÇAMENT DE LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVIII

La monarquia borbònica havia tractat de racionalitzar y regularitzar el comerç colonial des de la finalització de la Guerra de Successió. En esta línia es pot situar el trasllat de la **Casa de la Contractació** des de Sevilla a Cadis el 1717 i, sobretot, el *Proyecto de flotas y galeones* del 1720. S'hi va establir un nou sistema fiscal per mitjà de la creació del dret de “palmeo”, que gravava el volum ocupat per la mercaderia i

² Una síntesi general: ARDIT, M. (2007), 9-12; ARDIT, M. *et al.* (1980), 1.

³ ARDIT, M. (2007), 146.

contemplava la rebaixa de drets per als fruits del país, algunes productes americans, com el cacau, i els vaixells construïts a Espanya.

Tanmateix, malgrat aquestes temptatives per a estimular el comerç espanyol amb Amèrica, en la dècada⁴ dels anys 40 del Set-cents tot coincidint amb una conjuntura de guerra colonial –la guerra de l'Orella de Jenkins (1740-48)- que va paraitzar el funcionament “fatigós” del sistema de flotes i galions, deixant de bell nou el mercat americà en mans del comerç directe estranger, és quan la Carrera d'Índies experimentà el primer assalt d'una nova classe mercantil que, tot aprofitant-se de l'experiència adquirida, acabaria imposant-se als seus competidors en les seues relacions comercials amb Amèrica en l'últim terç del segle XVIII.

Després d'una ruptura d'hostilitats, l'atac d'una esquadra britànica (desembre del 1739) comandada per l'almirall en Vernon a Portobello no aconseguí el botí buscat però va destruir l'última fira de la ciutat, que ja no va alçar el vol. Després de la declaració de guerra, l'Armada britànica va interrompre la navegació periòdica esmentada, originant una situació dramàtica per al comerç en un moment en què no hi havia alternatives per a substituir-la.

En eixa situació el govern borbònic era incapaç de resoldre els problemes que estaven minant el sistema de port únic (Cadis) que es trobava en un atzucac, amb un enfrontament entre els interessos de l'Estat, per al què la regularitat de les flotes i galions seguia essent una qüestió vital, i els interessos de les burgesies monopolistes de Cadis, Mèxic i Lima, que amb els seus drets de propietat sobre la Carrera volien distanciar al màxim l'expedició de flotes periòdiques. La força de la realitat ja s'havia imposat per primera vegada el 1735, quan el ministre en Patiño⁵ hagué d'admetre enfront de les pressions dels comerciants, que les previsions que contenia el *Proyecto de Flotas y Galeones* de 1720 sobre la regularitat el feien impracticable.

A més aquest sistema tenia una rigidesa que encaria els productes donant moltes possibilitats al contraban,⁶ de tal forma que els comerciants americans es podien abastir amb facilitat amb gèneres estrangers que arribaven en qualsevol moment. Altrament, impedir el comerç il·lícit era impossible ja que hi col·laboraven les autoritats hispàniques a Amèrica, i no sols els empleats de duanes, sinó fins i tot els mateixos

⁴ DELGADO, J.M. (2007), 141.

⁵ Ministre de Felip V i primer intendent de Catalunya, on jugà un paper crucial en l'organització del nou sistema fiscal català (el *cadastre*).

⁶ ENCISO, L.M. *et al.* (1991), 266.

virreis i autoritats judicials. Aquest tema s'explicava en les *Noticias secretas de América* que n'Antonio Ulloa i en Jordi Joan i Santacília⁷ escrigueren durant la seua estada com a complement a la seua missió científica.

Hi havia dos recursos complementaris: les grans Companyies de comerç i els “registros sueltos”.

En certs àmbits concrets, de territoris i de productes, el monopoli gadità quedà limitat per la creació de companyies⁸ de comerç privilegiades, com la Compañía Guipuzcoana de Caracas, (1728), la Compañía de Galicia (1734), la Compañía de La Habana (1740), la Compañía de San Fernando de Sevilla (1747) o la Compañía de Comercio de Barcelona (1755). Malgrat els seus privilegis, els navilis d'aquestes companyies devien passar per Cadis tant a l'anada com a la tornada, on s'hi efectuava el registre i en tornar es feia el pagament dels aranzels.

La consagració del vaixell de “registro suelto”⁹ destaca en la historiografia com la més important de les mesures d'emergència adoptades per l'administració espanyola per a mantenir oberta la Carrera, fins al punt de comparar-la amb avantatge amb el *Reglamento* del 1778 per les seues conseqüències sobre l'economia americana. Segons l'autor anònim del *Discurso y Reflexiones de un Vasallo sobre la decadència de nuestras Indias Españolas* (1758):¹⁰

“sin embargo de la pérdida de algún registro, vinieron más caudales que en el sistema anterior de Flotas”

El “registro suelto” resultà ser l'única alternativa capaç de burlar el bloqueig naval al que l'Armada britànica havia sotmès en la dècada de 1740 els ports de la Península i d'Amèrica, i defugir l'acció del cors. Del nou paper de protagonista que adquireix en aquesta etapa se'n deriva el seu ús en totes les rutes del comerç americà –incloent Veracruz i El Callao–, i el recurs complementari als contractes d'assentament per tal de garantir l'abastiment de les zones centrals de l'imperi, així com l'emprament d'una nova embarcació en la Carrera de provada eficàcia en la navegació pel Mediterrani que

⁷ Fill de Novelda (Les Valls del Vinalopó) (1713-1773), científic i marí, director de l'expedició a l'Equador per a mesurar la longitud d'un grau del meridià. Fou un dels científics més notables d'aquest segle, membre de la Royal Society i de les Reials Acadèmies de Berlín i París.

⁸ ARDIT, M. (2007), 125.

⁹ DELGADO, J.M. (2007), 157.

¹⁰ DELGADO J.M. (1986), 71. El *Proyecto* de 1720 ja els recollia com a forma alternativa de navegació a les flotes, per bé que amb algunes restriccions.

podia escapolir-se més fàcilment a la vigilància de l'enemic. El gran avantatge¹¹ que representà per als carregadors peninsulars fou que en els “registros sueltos” es reduïen els costos de transacció gràcies a que no calia esperar l'organització de la flota, i sobretot, perquè les vendes resultaven més àgils perquè ja no depenien de la lenta maquinària institucional de la fira.

En acabar la guerra esmentada, es produí una reculada parcial perquè es restablí de bell nou el sistema de flotes per al comerç amb Nueva España. Mes aquest ja representà només el 13% del tonatge del comerç espanyol amb Amèrica fins el *Reglamento de libre comercio* del 1778.

Hi hagué un període més pacífic després del Tractat¹² d'Aquisgran (1748) entre Espanya per una banda i Gran Bretanya i Portugal per l'altre, degut a l'èxit de les negociacions a Madrid, que el 1750, s'acabà l'assentament que, de mala gana havia estat concedit als britànics el 1713 per un període de 30 anys només, a canvi de què Espanya efectuàs un pagament de 100.000 lliures esterlines a la South Sea Company.

Un senyal de l'èxit que tenien els “registros sueltos” el constituïen¹³ les reiterades protestes manifestades pel Consolat de comerç sevillà contra l'atorgament d'estes llicències a “registros”, adduint que, en compte d'encaminar-se cap als ports per als quals tenien permís, es desviaven de les seues rutes, tot inundant de mercaderies els ports majors, rompent així la *lleí de mercat* que es tractava d'imposar mitjançant el sistema de flotes i galions.

En el transcurs d'aquest segle es manifesta un progressiu desenvolupament no sols del volum i importància del tràfic dels “registros” –que a la llarga acabarà per desplaçar el sistema tradicional de *Flotas y Galeones*–, sinó també de la consciència que en tingueren, tant a nivell de l'Estat com dels propis comerciants.

Entre el 1739 i 1754¹⁴ tot el tràfic –incloent Nueva España i Tierra Firme– es va realitzar mitjançant els “registros”. L'adopció d'este sistema de transport es va deure no a un reconeixement obert dels avantatges que comportava sobre el de flotes i galions, sinó que vingué imposada per la pressió d'un factor alié: la guerra amb la Gran Bretanya, que posà de relleu la indubtable superioritat que reportava la seua utilització, tant des del punt de vista de la seguretat –el fet de no seguir rutes preestablertes els

¹¹ DELGADO J.M. (2007), 168.

¹² FISHER, J. (1991), 157-158.

¹³ GARCÍA-BAQUERO, A. (1992), 105.

¹⁴ GARCÍA-BAQUERO, A. (1992), 107-108.

permetia esquivar més fàcilment la vigilància enemiga- així com també cara a uns altres aspectes igual d'importants, com eren la rapidesa i regularitat del transport i l'increment del volum global dels intercanvis.

El nou règim del *libre comercio*, implantat el 1765, amb caràcter d'assaig, només per a les illes de Barlovento i estés, a partir del 1778, a la pràctica totalitat de l'imperi, va consagrar definitivament el seu ús, de manera que la navegació en “registros sueltos” esdevingué l'única modalitat de transport comercial autoritzada en la Carrera d'Índies.

Els mateixos legisladors anomenaren¹⁵ lliure comerç al conjunt de mesures de política comercial, adoptades pel govern espanyol, per a canviar l'organització del tràfic mercantil entre la metròpoli i les colònies americanes, en una seqüència cronològica que comprén el període 1765-1796. De les disposicions emanades de la Corona durant aquest període cal destacar-ne sis:

* La ***Real Instrucción de 16 de octubre de 1765***, autoritzava el comerç directe de nou ports espanyols (Santander, Gijón, La Coruña, Sevilla, Cadis, Málaga, Cartagena, Alacant i Barcelona), amb les Antilles.

* La ***Real Orden de 9 de julio de 1770***, incorporava Yucatán i Campetxe a l'àrea de comerç lliure.

* La ***Real Orden de 17 de enero de 1774***, que desbloquejava el tràfic intercolonial a través del Pacífic, entre Nueva España, Tierra Firme, Santa Fe de Bogotá i el Perú.

* El ***Reglamento y Aranceles reales para el comercio libre, de 12 de octubre de 1778***, precedit d'ampliacions parcials prèvies aprovades pel febrer i març de 1778, on s'habilitaven (a més dels abans esmentats) el ports de Palma de Mallorca, Els Alfacs de Tortosa, Almería i Santa Cruz de Tenerife, a Espanya, i els de Montevideo i Buenos Aires al Riu de la Plata.

* Els ***RR.DD. y RR.OO. de febrero de 1789***, habilitaven els ports de Veracruz, La Guaira, Omoa, Trujillo, San Juan de Nicaragua, Pescamayo i Guanchaco, i concedint noves franquícies als classificats com a “menors”.

* La ***Real Cédula de 28 de febrero de 1789***, que substituïa la provisió de negres a través del sistema d'assentament o llicència individual, per la lliure introducció en “registros sueltos”, com una mercaderia més. Esta primera disposició de lliure comerç de negres

¹⁵ DELGADO, J.M. “El modelo catalán dentro del sistema de libre comercio (1765-1820)” dins FONTANA, J. (1987), 53-54.

afectava només a Cuba, Santo Domingo, Puerto Rico i Caracas, encara que una altra *R.C. de noviembre de 1791* afegiria els Virregnats de Nueva Granada i Riu de la Plata.

La gènesi d'estes disposicions, junt amb els efectes sobre l'economia espanyola del període, són las qüestions que es tractaran amb major profunditat en els següents epígrafs.

3. PREPARACIÓ DE LA REFORMA (1762-65)

Hi ha tres interpretacions¹⁶ sorgides de la literatura recent sobre la política econòmica del regnat de Carles III : la tesi fiscalista, la tesi cosmètica i la tesi del fracàs benintencionat.

La tesi *fiscalista* considera l'augment dels ingressos de la Hisenda reial com a objectiu bàsic, degut a les dificultats financeres de la Monarquia absoluta. No hi hagué cap indicatiu d'alguna voluntat modernitzadora per tal d'afavorir el foment econòmic (en Fontana, en Delgado, en Tiroco i en Fradera). N'hi ha una altra tesi –compatible amb ella– que considera que l'ampliació de la capacitat militar i el reforçament del poder de l'Estat provocaren un fort endeutament en detriment del desenvolupament econòmic (Barbier i Klein, els Stein i Lynch).

D'una altra manera, en Martínez Shaw¹⁷ aprecia, en canvi, que els decrets de *lliure comerç* no pretenen potenciar (o frenar) tal o qual tipus d'indústria, sinó recuperar el control de la Carrera d'Índies promovent la participació dels comerciants de les distintes regions hispàniques en el tràfic transatlàntic. I si l'èxit no va acompanyar l'empresa en bona part dels territoris de la Corona, per descomptat que la política seguida obtingué el seu triomf més clar en el cas del Principat, que amb la seua marina mercant¹⁸ es llançaren a la conquesta de l'Atlàntic en un procés que s'allargaria durant dos segles, més enllà de la pròpia independència de l'Amèrica continental. A més, exposa que sembla prudent no esquinçar-se les vestidures davant el fiscalisme monàrquic. N'és obvi que el benefici de la Hisenda està present sempre en les directrius econòmiques del govern borbònic.

Altrament, l'actitud respectuosa amb l'orde social estamental o amb els aspectes estructurals de l'Antic Règim conduïa de manera indefugible al fracàs d'unes actuacions

¹⁶ HERNÁNDEZ, T.M. (2009), 410.

¹⁷ FONTANA (1987), 45-48.

¹⁸ CLIMENT (ed. 2000), 177-191.

que pueden considerarse senzillament *cosmètiques*. S'admet que pogué haver “creixement lineal” però no un autèntic “desenvolupament del capitalisme”, el qual hagués requerit unes transformacions estructurals prèvies de la “societat feudal avançada”, com ara canvis en el règim de propietat de la terra i en el repartiment del poder polític.

La *tesi del fracàs benintencionat*¹⁹ planteja que les nombroses mesures adoptades sobre aspectes específics de la política econòmica, no tenien intencions perverses o encobertes en els objectius i pogueren estar ben orientades, tot i que aconseguiren resultats parcials, diverses raons —connectades amb la pròpia estructura de la societat senyorial — provocaren a la fi el fracàs de unes reformes les realitzacions efectives de les quals, quedaren molt lluny de las pretensions inicials" (en García-Baquero i en Llobart).

L'anàlisi de les mesures adoptades sobre el comerç lliure amb Amèrica revela que una combinació d'esta última tesi amb la fiscalista pot constituir la interpretació més adequada.

Després de la seua entronització²⁰, Carles III, monarca ansiós d'èxits en el concert internacional, rehabilità el marquès de la Ensenada i envià el seu col·laborador en Grimaldi d'embaixador a París el 1760, amb la voluntat decidida de participar en la guerra anglo-francesa. Espanya deixà de ser neutral, va signar amb França el Tercer Pacte de Família (agost del 1761). Com suggereix en Lynch, aquesta aliança fou l'origen de gran part de les errades comeses per Carles III durant la resta del seu regnat. Era quan els francesos estaven perdent en tots els fronts i quan pareixia més factible arrancar alguna concessió de Gran Bretanya per la via diplomàtica. La guerra no durà més d'un any, però en tan pocs mesos fou suficient per comprovar la temeritat del nou monarca.

Pel juny del 1762 Espanya es va veure-hi involucrada en la guerra dels Set Anys (en marxa des del 1756) per la catàstrofe quasi inconcebible de la captura de La Havana per un cos expedicionari anglès. Este colp es veuria reforçat per la caiguda de Manila per l'octubre. Junt a la humiliació de la pèrdua de dos centres neuràlgics de l'imperi, la derrota significà una sagnia econòmica d'elevades proporcions.

¹⁹ LLOMBART, V. (1994), 13-14.

²⁰ DELGADO J.M. (2007), 235-240.

La primera mesura de reforma²¹ s'adoptà en el context de la política de liberalització que impulsà l'equip de govern de Carles III i que tingué com a fites fonamentals la *Pragmática de 11 de julio de 1765*, que establia el lliure comerç de grans en l'interior del país, i la *Instrucción de 16 de octubre de 1765*, que permetia el “comerç lliure” de nou ports espanyols amb les illes de Barlovento. Totes dues foren impulsades pel marquès d'Squillace (Esquilache en la forma castellanitzada) i comptaren amb el suport fonamental del fiscal del Consejo de Castilla, en Pedro Rodríguez de Campomanes.

En el cas de la *Instrucción de 16 de octubre de 1765*, la mesura fou adoptada després de l'informe emés per una junta d'experts convocada l'any anterior amb la finalitat d'estudiar la reforma del sistema colonial espanyol, entre els membres del qual hi eren en Campomanes i el comptador d'Índies, n'Ortiz de Landázuri.

Quant a les mesures correctores,²² l'esmentat dictamen introduïa l'extensió del comerç directe a totes les regions espanyoles habilitant catorze ports (set al nord: Vigo, La Coruña, Gijón, Santander, Santoña o Laredo, Bilbao i San Sebastià; quatre en la costa oriental: Barcelona, Els Alfacs (Tortosa), Alacant i Cartagena, i tres andalusos: Málaga, Cadis i Sevilla).

A les Índies n'habilitaven 35. D'ells, 24 a l'entorn del mar Carib: Puerto Rico, Margalida, Santo Domingo, 6 a Cuba, 2 a Hondures i 13 entre Costa Firme i Veneçuela. Els altres ports l'apertura dels quals es sol·licitava eren 3 a Mèxic, 3 al Riu de la Plata i 5 a la costa del Pacífic.

La reforma aranzelària sobre el paper feia compatibles l'eliminació de l'excés de càrrega fiscal amb la garantia que això no es resentís la fiscalitat; doncs bé, això s'aconseguia substituint els drets de “palmeo” i “toneladas” per un nou impost en un percentatge sobre el valor de les mercaderies (*ad valorem*).

²¹ Segons Phelan, és incorrecte anomenar “reformes” a les innovacions fiscals i polítiques de Carles III, ja que es tractava de canvis, però els diferents grups els percebien de distinta manera. Per exemple, el monopoli del tabac podria haver estat una “reforma” per als ministres reials –un notable increment d'ingressos– però per als petits camperols que el cultivaven, espoliats d'una collita comerciable, no hi veurien en absolut el monopoli com un canvi favorable. DELGADO, J.M. dins FONTANA (1987), 55 n.

²² DELGADO, J.M. (2007), 266, 269.

Quadre 1.

Comparança del valor i composició d'una càrrega de 600 tones amb destinació Veracruz, segons el *Proyecto* de 1720 i el pagament amb els nous impostos *ad valorem*

a) Gèneres	Pams Cúbics	Valor Rs. Pta.	Drets Rl. Projecte	6% <i>ad valorem</i>	% Augment
Llenceria	44.000	10.692.000	270.875	641.520	136
Llana	11.000	1.443.750	67.718	86.625	28
Sedes	11.000	5.761.250	67.718	345.675	411
Teles fines	533	764.263	3.283	45.855	1297
	66.533	18.661.263	409.595	1.119.675	173
+ "Toneladas"	(256.000 rs)		665.595	1.119.675	68
b) Fruits	33.260	1.706.769	185.615	85.338	-54
+ "Toneladas"	(64.000 rs)		249.615	85.338	-65
TOTAL DRETS			915.210	1.205.013	+31,7

Els càlculs de n'Ortiz de Landázuri²³ mostraven que el nou sistema no sols garantia el manteniment de la capacitat recaptatòria dels aranzels sobre el comerç de les Índies, sinó que a més a més permetia un increment substancial del cobrament fiscal.

El comptador d'Índies estimava sobre la base imposable d'un navili amb sis-centes tones de càrrega per a Veracruz (Vid. quadre 1) que el nou sistema de taxes anava a permetre augmentar en un 31,7 per 100 els ingressos fiscals, malgrat la supressió dels drets de "toneladas".

La proposta del dictamen del 1765²⁴ xocava amb els criteris fiscals vigents des de la segona meitat del segle XVII. L'impost *ad valorem* no sols feia recaure la càrrega fiscal directament sobre les mercaderies, sinó que eliminava l'efecte que el cancel·lat dret de "palmeo" tenia sobre les exportacions de fruits i manufactures ordinàries.

En Landázuri²⁵ també criticava en el dictamen l'elevat cost de l'administració de la

²³ DELGADO, J.M. (2007), Cuadro 7.1, 271.

²⁴ DELGADO, J.M. (2007), 269.

²⁵ DELGADO, J.M. (2007), 274.

Nueva España, tot proposant dos línies d'actuació immediata: la lluita contra el contraban i la reforma de l'administració.

Com veurem en el següent epígraf, el *Decreto* del 1765 fou més restrictiu que les propostes del dictamen²⁶ pel que fa als ports que s'habilitaren i a més a més, quan aquest proposava l'abolició total dels gravàmens sobre productes nacionals i un 6% sobre els estrangers, es va optar per un impost *ad valorem* del 6% per als productes autòctons i del 7% per als forasters.

4. REFORMISME I RESISTÈNCIA DEL MONOPOLI (1765-78)

La junta d'experts evacuà pel febrer del 1765 el dictamen²⁷ al·ludit i la seua immediata aplicació al comerç de les Antilles a través del *Real Decreto e Instrucción* de 16 d'octubre del 1765 feien previsible una apressada transició del vell sistema de port únic al nou de capçalera múltiple i la diligent aplicació de la nova tributació *ad valorem* a tot el tràfic colonial.

No obstant això, caldria esperar encara tretze anys per a que les propostes reformistes esdevingueren actes legislatius amb incidència sobre una part significativa de l'imperi. Els motius del retard foren diverses conjuntures no previstes al començament:

1r) la resistència dels beneficiaris del vell sistema colonial i els seus defensors dins l'administració fou un obstacle seriós a l'aplicació de la *Instrucción*, contra el qual es va estavellar l'impacient de n'Squillace, (*Esquilache* en la forma castellanitzada) víctima d'una conjura a mitges popular i de les elits. L'augment dels preus del gra fou un dels motius del **motí** madrileny contra Squillace,²⁸ pel març del 1766. Els arguments catastrofistes brandats pels defensors del monopoli en contra del canvi es veren confirmats per l'enconada resistència que trobaren a Mèxic els plans del visitador en Gálvez i per l'esclat de les primeres revoltes antifiscals a Nueva Granada, Quito i el Perú, que podia ser capitalitzat per la Gran Bretanya per intentar una altra agressió contra la integritat de l'imperi (com en la dècada següent França i Espanya ajudarien la Revolució de les Tretze colònies contra els britànics).

²⁶ FISHER, J. (1992), 166.

²⁷ DELGADO, J.M. (2007), 279-281.

²⁸ "El detonant fou la maldestra prohibició de les capes llargues i els capells rodons (xambergs)". LLOMBART, V. (1992), 177.

2n) De més a més, la influència francesa sobre l'equip reformista que sobrevisqué n'Squillace complicava l'aplicació al comerç de Mèxic i del Perú d'un aranzel perjudicial per als interessos de França a la Carrera d'Índies. Abans de barallar-se amb els seus aliats francesos i engegar una política nacionalista i protectora del tràfic amb Amèrica, en Grimaldi preferí aprofitar les facilitats que el govern de Versalles havia concedit a l'entrada de productes espanyols, perquè creia que el mercat exterior amb millor perspectiva per a la producció agrària espanyola era Europa i no Amèrica; els resultats avalaren la seua posició.

En Grimaldi i n'Squillace, els dos ministres italians, foren els artífexs de la nova política colonial. Al primer s'atribueix la idea d'engegar els nous correus marítims amb l'illa de Cuba el 1764 per a facilitar i arreglar la freqüent correspondència amb aquells dominis.

Com es pot observar, el primer decret de comerç lliure s'inspirava en les recomanacions²⁹ de la junta d'experts, per bé que interpretant-les de manera restrictiva.

Així, el llistat d'habilitacions dels ports peninsulars tingué un afegitó de restriccions, només en quedaren nou a la Península: Barcelona, Alacant, Cartagena, Málaga, Cadis, Sevilla, La Coruña, Gijón i Santander. El grau de València³⁰ només va ser habilitat el 1791 i amb la limitació de poder remetre tan sols productes d'origen estatal, restricció eliminada el 1794.

El llistat dels ports americans encara es reduí més, ja que la zona de "lliure comerç" quedà limitada a les Antilles: Cuba, Santo Domingo, Puerto Rico, Margalida i Trinidad, descartant Mèxic i la costa del Pacífic.

Els nous aranzels eren més durs que els proposats per Ortiz de Landázuri, ja que les mercaderies estrangeres devien pagar un 7% en compte del 6% previst, desapareixia tot interès per fomentar les exportacions de manufactures nacionals, puix estes es gravaven amb un 6%, i els productes agrícoles, on Landázuri observava una millora respecte al tractament anterior, no rebien el dret *ad valorem* del 5%, sinó que mantenien les mateixes contribucions –“palmeo” i “toneladas”- que el *Proyecto* de 1720.

És a dir, tornant a l'exemple del quadre 1 (Vid. p. 11) desenvolupat pel comptador d'Índies, les noves taxes incrementaven la pressió fiscal sobre un mateix càrrec, del 31,7% al 63%. Clar que l'oportunitat del comerç de les Antilles no s'oferia al comerç de

²⁹ DELGADO, J.M. (2007), 287-288.

³⁰ FRANCH, R. (1994), 640.

Cadis sinó a unes altres burgesies mercantils adaptades –com la catalana- a treballar amb costos més reduïts, que a ben segur no anaven a desaprofitar.

L'oposició a les reformes va comptar amb en fra Julián de Arriaga qui fou cridat a la Cort per ocupar les secretaries de Marina i d'Índies, el qual preparà un boicot a l'aplicació de les reformes de n'Squillace.

En la junta d'experts formaren part, entre altres, en Campomanes³¹ i el seu amic holandés establert a Barcelona, en Craywinckel. Al si de la junta hi havia discrepàncies sobre si la liberalització havia de ser immediata o gradual; segons l'holandés, la política hauria de ser **cauta**, deixant les coses aproximadament com estaven i només per *gracia particular* i *de cuando en cuando*, atorgar la possibilitat de comerciar directament amb els ports hispànics habilitats, però només amb productes espanyols, puix que els gèneres estrangers deurien seguir eixint de Cadis. Es va notar per tant la influència d'aquesta opinió perquè la junta acceptava el lliure comerç però aconsellava adoptar-lo de forma **gradual**.

No era lliure³² perquè els “registros sueltos” que transportaven les mercaderies a les **Antilles** tenien límits, no podien descarregar-se en port diferent al declarat en la duana en eixir d'Espanya. A Málaga, comerciants i agricultors feren una demanda doble: llibertat de drets i que fos possible canviar de destinació entre els ports antillans, autoritzant els comerciants perquè pogueren redistribuir mercaderies entre els ports habilitats caribenys.

Malgrat l'estratègia de n'Arriaga, no es pogué evitar que es consolidàs el comerç de Barlovento gràcies als seus bons resultats. A **Cuba**, l'èxit del comerç lliure va ser tan evident que la seua derogació pels antireformistes fou impossible. En canvi, a Nueva España la situació estava estancada, perquè tot i que hi hagués una millora en els ingressos de la Reial Hisenda, les despeses de l'administració eren elevades, i la gestió del visitador en Gálvez enviat a sanear-la no havia reeixit.

La relativa³³ facilitat amb què es liquidà el 1771 la resistència del vell orde a canviar l'organització administrativa (corregiments, audiències, capitanies generals, intendències, etc.) i fiscal de Nueva España, i al progrés del “comerç lliure”, no es pot deslligar de la postura agressiva i desafiant mantinguda per España en la política

³¹ ARDIT, M. (2007), 224.

³² DELGADO, J.M. (2007), 295.

³³ DELGADO, J.M. (2007), 318.

internacional, i de la decepció soferta per Carles III en la **crisi de les Malvines**³⁴.

S'anomena així una crisi entre Espanya i França (1771) que estigué a punt d'encendre una altra guerra europea contra Gran Bretanya. Per tal de fer un nou Pacte de Família contra els britànics, en el que França buscava ajut econòmic –volent rendibilitzar el comerç colonial espanyol- per refer la seua Armada, i Carles III que tenia ganes de revenja pels atacs britànics a les colònies hispàniques, envià tropes espanyoles a prendre per les armes una de les illes Malvines que els britànics havien colonitzat amb una expedició després de la Guerra dels Set Anys. Afortunadament, el rei francès Lluís XV va convèncer el nebot Carles que no comptava amb França, així es resolgué amb un acord amistós, evitant-se una desfeta de dimensions imprevisibles per a la integritat de l'imperi espanyol.

La Hisenda Pública marcà un trencament respecte als regnats dels anteriors³⁵ Borbons: a) pel que fa als ingressos a finals dels anys setanta s'abandonà l'únic projecte realment reformista: l'ampliació de la base imposable a costa de la renda i no del consum. Tanmateix, va constituir un primer intent de fer arribar a les classes privilegiades, a les grans fortunes de Cadis i sobretot a la noblesa l'obligació de sostenir les càrregues de l'Estat. Tanmateix, això era una cosa impossible –com ha indicat Josep Fontana- donada la naturalesa de l'Estat absolut.

b) quant al creixement notable de la despesa pública a causa de l'onerosa política de rearmament que va seguir; aquest és un altre tret diferencial del regnat de Carles III:

b.1) perquè la Hisenda hispànica hagué de fer front a greus problemes de finances que generà la Guerra dels Set Anys en tots els països bel·ligerants.

b.2) els gastos militars no es reduïren de manera significativa en la postguerra, perquè els perdedors no es resignaren a perpetuar *l' statu quo* aconseguit, sinó que per tal de reposar i millorar els exèrcits, l'Armada i les places fortificades hagueren d'introduir importants reformes fiscals per augmentar els ingressos.

Així doncs, cap al 1770-1771, les prioritats³⁶ anteriors al 1766 tornaven a aflorar i la necessitat d'optimitzar a curt termini el rendiment fiscal de les colònies americanes aplicant els principis del “comerç lliure” que perseguïen la creació de riquesa imposable. Una conseqüència *avant la lettre* del dictamen Moñino-Campomanes fou la promulgació de la **Real Orden de 9 de julio de 1770** que arreplegava la proposta d' en

³⁴ DELGADO, J.M. (2007), 348-355.

³⁵ DELGADO, J.M. (2007), 57.

³⁶ DELGADO, J.M. (2007), 319.

Gálvez d'incorporar Yucatán i Campetxe a l'àrea de "comerç lliure". En cap cas es pot minimitzar d'aquest fet qualificant-lo com un incident "menor" similar a la concessió política feta a Luisiana el 1768, puix a partir d'eixa data, l'enfonsament del vell edifici del monopoli no anava a conèixer més demores.

5. EL REGLAMENTO DE COMERCIO LIBRE (1778)

La publicació³⁷ del *Reglamento de libre comercio del 12 de octubre de 1778* –la data és significativa– estén les gràcies de la concessió del *Decreto* de 1765, representa el començament d'una segona onada de mesures reformistes, encaminades igualment a incrementar els ingressos de la Reial Hisenda. Cal fer notar el canvi dels encapçalaments de rendes provincials a Castella, duta a cap per López de Lerena, i el recurs a l'emissió de deute públic intern –els "vales reales"– i extern –emprèstit d'Holanda–. En esta etapa el monarca compta amb dos ministres nous, el comte de Floridablanca, secretari d'Estat, i José de Gálvez, d'Índies.

En el preàmbul del text de 1778, figuraven com a fites a aconseguir, "el restablecimiento de la agricultura, la industria y la población en los dominios de la Corona". No obstant això, el seu ampli articulat no contenia precisions al respecte, considerant, potser, que l'augment del comerç actuaria automàticament com un ressort d'efectes multiplicadors sobre l'agricultura i la indústria. Tanmateix, una atenta lectura del *Reglamento* ens permet de formar-nos una altra opinió.

A desgrat dels afanys liberalitzadors, s'hi veia en el llistat dels ports habilitats els que ja havien estat inclosos en anteriors disposicions sobre el comerç directe amb Amèrica: Barcelona, Els Alfacs, Palma, Cartagena, Alacant, Almeria, Málaga, Cadis, Sevilla, la Corunya, Santander i Gijón i, amb un règim especial, Santa Cruz de Tenerife. Amb els ports americans ocorre el mateix; l'exclusió a última hora dels ports de Veracruz i La Guaira, manifesta el triomf de les opinions d'aquells ministres que defensaven una interpretació restrictiva del comerç lliure (Gálvez), davant dels qui proposaven una ampliació més generosa.

L'esborrany del *Reglamento*, elaborat el 1776 per n'Ortiz de Landázuri, recollia l'opinió d'en Campomanes, partidari de facilitar al màxim l'organització de les expedicions a les Índies. Així es feien hàbils els ports de Sant Sebastià, Bilbao i Castro

³⁷ DELGADO, J.M. (1986), 72-73.

Urdiales, mentre que a Amèrica, eren inclosos dins el lliure comerç els de Veracruz, Maracaibo, Puerto Cabello, La Guaira, Cumanà, Guayana, Trinidad, Río Triste, Maldonado i Valdívia.

Quant als aranzels hi havia novetats, se suprimien gran part dels drets com els de “palmeo, toneladas, extranjería, san Telmo”, establint-se dos tipus impositius *ad valorem*, dividint-se en “puertos mayores”, cap als quals es dirigia la major part del tràfic, 7% per als gèneres estrangers, i 3% per als hispànics; i els “puertos menores”, 4 i 1,5%, respectivament. Aquestes taxes s’aplicaven per dues vegades, a l’eixida d’Espanya, i després a l’entrada de les Índies.

Entre les **conseqüències** del *Reglamento* en el període 1778-1796 destaquem les següents:

1) L’evolució del comerç colonial

Va ser un **creixement** migrat; si prenem com a punt de referència per a mesurar l’impacte de la reforma comercial les xifres del 1778, és indubtable que l’expansió dels intercanvis fou, com pensa en Fisher, extraordinària –les importacions es multipliquen per 10 i les exportacions per 5-. A pesar de tot, l’any 1778 és un any representatiu del nivell normal assolit pel comerç colonial durant l’etapa del monopoli gadità? En Delgado³⁸ discrepa per dos motius: a) perquè es tracta d’una conjuntura poc favorable al comerç marítim, en la qual la propera guerra d’Espanya contra Anglaterra –que s’hi troba enfrontada amb els Estats Units en la guerra de la Independència- és un secret per a tothom.

b) el criteri de valoració de les exportacions i importacions es canvia a l’alça amb el *Reglamento* de 12 d’octubre i els seus aranzels, aspecte que no és tingut en compte per l’historiador anglès.

La migradesa de l’expansió del lliure comerç queda més ben mesurada prenent com a base l’any 1776, que correspon a una situació de normalitat dins l’etapa del monopoli gadità. D’aquesta observació resulta que entre el 1776 i el 1791, any en què segons en Fisher les importacions d’Amèrica van assolir els seus màxims - +1600%, amb base 1778-, l’augment és reduït a un 160% i perd tota la seua espectacularitat.

Posteriorment, en García-Baquero³⁹ ha entrat en la polèmica revisant les dades

³⁸ DELGADO, J.M. (1986), 75.

³⁹ GARCÍA-BAQUERO, A. (2003), 205, 211 i 213 Cuadro 5.

estadístiques de les importacions i les exportacions del mateix període. Considera que les dades d'en Fisher pequen per defecte, ja que només inclouen el tràfic realitzat amb el nou sistema de lliure comerç, tot excloent el que se feia pel sistema antic. Precisa, a més, que el 1778 fou “anormal”, però no per “defecte”, como creia en Delgado, sinó per “excés”, puix la imminència de la guerra estimulà els comerciants a intensificar el tràfic i repatriar capitals. Per això es proposa prendre com a base per a calcular el creixement del tràfic, la mitjana resultant del trienni 1776-78. Com es pot observar⁴⁰ en el quadre següent:

Quadre 2. Comparança del creixement de les exportacions espanyoles a Amèrica entre 1782 i 1796, segons els índexs elaborats per en Fisher (índex 100 = 1778) i en García-Baquero (índex 100 = 1776-78)

Anys	Valor exportacions	Índexs s/ FISHER	Índexs s/ GARCÍA-BAQUERO
Base		1778 = 100	1776/78 = 100
1782	112.681.164	15	131
1783	136.750.290	184	37
1784	435.616.352	585	119
1785	457.675.683	614	125
1786	339.345.662	455	93
1787	258.725.291	347	71
1788	305.200.710	410	84
1789	326.501.148	438	89
1790	292.167.264	392	80
1791	370.282.869	497	101
1792	441.518.120	593	121
1793	307.297.864	412	84
1794	185.822.819	249	51
1795	282.081.356	379	77
1796	251.881.586	338	69
TOTAL	4.578.063.140	403	84

El perfil que obté en García-Baquero en comparar l'evolució de les dos sèries no sols no coincideix, sinó que la tendència és inversa a la d'en Fisher, ja que enfront d'un

⁴⁰ En este quadre publicat, en les dos primeres files (anys 1782 i 1783) de les sèries criden l'atenció els valors dels índexs: la **15.....131** (any 1782) i davall la 184.....37 (any 1783). Doncs bé, si es relaciona l'increment dels valors de les exportacions (de 112.681.164 a 136.750.290 pesos de 15 rals de velló), no va bé amb les variacions dels índexs. Repassant els càlculs proporcionals ens han confirmat la incorrecció : la fila correcta és **151.....31**, per tant s'hi veu que a alguna persona la xifra 1 (les unitats del 151) li ha resultat moguda.

creixement del 303% en el conjunt del període 1782-1796, es passa a una reculada del 16%; així ve a qüestionar el matís excessivament triomfalista d'en Fisher.

2) Una conjuntura irregular i poc propícia a l'acumulació de grans beneficis perquè les guerres colonials –primer contra l'enemic secular i després contra la Convenció francesa- col.lapsen totalment el tràfic transatlàntic. Es poden distingir tres moments diferents:

-- Del 1782 al 1785: anys de recuperació dels nivells anteriors a la guerra contra Anglaterra, durant els quals hi ha entre els exportadors peninsulars l'expectativa d'uns destacats guanys en el mercat americà, després del desavituallament ocasionat pel conflicte.

-- Del 1786 al 1788: crisi de saturació, caiguda dels beneficis i fallida d'un terç dels carregadors a les Índies.

-- Del 1788 al 1796: onada expansiva afavorida per les reformes introduïdes al sistema de comerç lliure per Floridablanca, on trobem els màxims de la centúria.

No obstant això, més del 70 % de les expedicions de tornada per terme mig, porten a Barcelona, davall partida de registre, un rengló de "géneros devueltos por invendibles". La majoria es tracta de manufactures tèxtils de fabricació catalana, el valor de les quals és difícil d'estimar, perquè els oficials de duanes no es preocupen de precisar-lo. Això sembla indicar, per damunt la conjuntura, l'existència en el mercat americà de dificultats creixents pel que fa a les exportacions de productes industrials.

3) Persistència d'un monopoli comercial al voltant de Cadis

Dels cinc ports andalusos⁴¹ habilitats per al lliure comerç només Cadis compta amb una sèrie que cobreix amb garanties tot el període, i quant al percentatge de les exportacions espanyoles a Amèrica (1778-1779)⁴² es distribuïen així: Cadis, el 76,4 %; Barcelona, 9,6 %; Málaga, 4,8 %; Santander, 3,3 %; La Coruña, 3 %, i els altres 2,7 %., és a dir, que aquestos cinc ports cobrien el mercat peninsular.

Malgrat el comerç lliure, el port de Cadis no va notar cap minva, perquè seguint en García-Baquero⁴³: a) a pesar dels temors i recels inicials, el desenvolupament de la seua activitat resultà afavorit per la supressió d'una sèrie de traves i legalitats formals que l'entorpien; b) la infraestructura material i de tècnica comercial amb què comptava i l'experiència i preparació forjada al llarg dels temps; c) la seua peculiar i estratègica

⁴¹ GARCÍA-BAQUERO, A. (1986), 181.

⁴² FISHER, J. (1992), 187.

⁴³ GARCÍA-BAQUERO, A. (1986), 183.

situació geogràfica continuava sent important; d) a les cases de comerç estrangeres establides els era més rendible i eficaç mantenir-s'hi que intentar obrir-se camí en uns altres ports habilitats. Si afegim la incorporació de Málaga, Sevilla i Sanlúcar de Barrameda es pot dir que el “lliure comerç” no va decapitar el protagonisme andalús sinó que l'incrementà notablement.

Respecte a Catalunya, seguint en Delgado⁴⁴, les autoritats borbòniques aconseguiren el que pretenien –un augment espectacular dels ingressos fiscals- donada la progressió de la sèrie de rendes generals del Principat, de 3,6 milions de rals de velló (1777) a 27,2 el 1791, que reflecteix la incidència dels nous aranzels d'importació.

4) El contraban es va incrementar notablement.

Aquest fou un efecte inesperat de la reforma, puix les estimacions més optimistes manifesten que el valor de les mercaderies mogudes pel comerç clandestí seria molt semblant al del comerç legal. La incidència de la fiscalitat sobre els preus del comerç legal va fer, però, més atractiu el submergit per als comerciants estrangers, que feien un senzill càlcul cost-benefici: el cost del contraban podia encarir entre un 25 o 30 % el preu final de les mercaderies introduïdes a les Índies, degut a unes despeses més elevades en transport (nòlits i assegurances), i en suborns. Però, així i tot, estos productes es podien vendre entre un 35 % o un 30 % més barats que els subministrats pel monopoli espanyol.

5) El “comercio de neutrales”.⁴⁵

Atés que els conflictes bèl·lics creaven una gran inseguretat per a seguir els vaixells espanyols les rutes habituals, una solució adoptada en època de guerra fou recórrer al “comercio de neutrales”, consistent en autoritzar les colònies perquè, mentre durassen les hostilitats, pogueren traficar directament amb les naus sota pavelló neutral. Eixa mesura, presa com a últim recurs de Madrid, estava supeditada a la pressió irresistible de les colònies, alarmades per la possibilitat d'un desabastiment sistemàtic.

Eixe fet posava al govern de la metròpoli entre l'espasa de la intransigència monopolística (amb el corol·lari probable de l'independentisme americà) i la paret de la pèrdua de l'exclusivitat comercial. En eixa tessitura s'optà per allò que teòricament semblava un pont de compromís i que en la pràctica resultà, de fet, la liquidació del monopoli.

⁴⁴ DELGADO, J.M. (1986), 67.

⁴⁵ GARCÍA-BAQUERO, A. (1992), 345-348.

En efecte, l'autorització dels “neutrales” l'any 1797 significava per al comerç colonial alçar les barreres de l'exclusivisme i, per tant, oferir l'objectiu pel qual les elits criolles venien sospirant en els últims temps: negociar directament amb els seus proveïdors estrangers.

Com és obvi, una volta experimentat el sistema resultaria impossible fer tornar les aigües a l'antic llit de la Carrera. Algunes xifres mostren el problema: el 1797, degut al bloqueig britànic del port de Cadis i dels principals port americans, les exportacions de Veracruz es reduïren a 238.649 pesos i les importacions a 520.472 pesos; el 1798 i 1799, sota el “comercio de neutrales” les exportacions havien pujat a 2,2 i 6,3 milions de pesos, i les importacions a 1,8 i 8,8 milions.

5.1. L'impacte del comerç lliure en l'economia espanyola

La influència que tingué el reformisme borbònic en la Carrera i en l'economia espanyola deu contemplar la relació entre esta i la possibilitat d'un envol industrial.

En Delgado⁴⁶ nega que la implantació del “lliure comerç” fos favorable per al desenvolupament industrial de Catalunya, perquè les condicions en què va engegar el “lliure comerç” facilitaren l'entrada en el Principat de productes estrangers – semielaborats o acabats- que es reexportaren a Amèrica sota l'etiqueta d'espanyoles”, en flagrant contradicció amb la que semblava la seua finalitat principal, el desenvolupament de la indústria nacional, al Principat on s'havia iniciat aquest desenrotllament, va contribuir a frenar-lo i no cal dir el que ocorregué on encara no hi havia quasi gens d'indústria. De tota manera, els efectes del lliure comerç amb Amèrica sobre la indústria tèxtil catalana són objecte de una intensa polèmica que resulta impossible tractar ací amb detall per falta d'espai.

En García-Baquero considera una mica dràstica la tesi del català, tant per l'evolució favorable de les exportacions de productes industrials per Barcelona entre 1778 i 1796, com de les exposicions elevades a la Corona per la Junta de Comerç de Barcelona i diversos gremis d'aquesta ciutat i Igualada arran de l'autorització del “comercio de neutrales” (1797).

El cicle bèl·lic⁴⁷ desencadenat a finals del segle per les guerres amb Anglaterra i que

⁴⁶ GARCÍA-BAQUERO, A. (1992), 341.

⁴⁷ GARCÍA-BAQUERO, A. (1986), 188-192.

empalmen amb la guerra del Francès i amb el moviment independentista americà, podria estendre una cortina de fum sobre el vertader problema i dur a pensar que foren causes polítiques externes les que impediren que la política del comerç lliure assolís plenament els seus objectius.

Però la causa determinant era estructural i venia d'enrere: la incapacitat de l'estructura productiva metropolitana per fer front, ella mateixa, a la demanda colonial; ja que si bé que és cert que a partir del 1788 les mercaderies espanyoles predominen sobre les estrangeres, convé advertir que les mercaderies espanyoles són majoritàriament agrícoles i els productes industrials estaven integrats sobretot per manufactures semielaborades procedents de l'estranger i acabades aquí. I com que els tímids intents del govern per tallar la situació, prohibint entre l'agost 1788 i maig del 1789 la reexportació de draperies estrangeres a Amèrica, no feien altra cosa més que agreujar-la (la resposta inevitable era el creixement del frau i el contraban), la solució hispànica no va ser una altra que incrementar la pressió fiscal sobre el tràfic encara que amb això es retardàs in *illo tempore* la possible alçada del vol de la indústria nacional.

Per això la tesis d'en Delgado en el sentit que la vertadera pèrdua de les colònies⁴⁸ es produí el 1778 amb l'establiment d'un sistema comercial condemnat al fracàs, que augmentava ingressos a l'Estat sense necessitat de gravar els sectors privilegiats de l'Antic Règim, que arruïnava els carregadors espanyols, incapaços de competir amb el comerç clandestí, i que desestimulava les inversions en els sectors industrials amb futur i provocava el rebuig generalitzat dels comerciants i consumidors americans cap a uns impostos excessius.

Causes del poc èxit de la reforma: després de la gran fallida del 1787 es va encetar un debat promogut per la Corona, cadascun dels que hi participaren analitzaria la qüestió en funció dels seus interessos. Per al comerç de Cadis i Mèxic, la crisi era una crisi del sistema del lliure comerç; per tal de superar-la, calia tornar al vell i contrastat sistema de flotes; per als comerciants dels ports habilitats peninsulars, el model s'havia de mantindre, per bé que amb algunes modificacions, com més duresa en la repressió del contraban, liberalització del comerç amb Veracruz i Veneçuela i reducció de la pressió fiscal.

La confessió d'incapacitat⁴⁹ tant per part dels comerciants com dels industrials front a

⁴⁸ DELGADO, J.M. (1986), 78.

⁴⁹ GARCÍA-BAQUERO, A. (1986), 191-192.

la competència estrangera o criolla és una prova més de l'evident fracàs d'una política que perseguia com a un dels principals objectius el foment de la indústria nacional. Segons en Lluch, el paper de simple mercat complementari de l'economia peninsular que s'assignava a les colònies, és l'exposició més coherent que coneguem d'un colonialisme econòmic a Amèrica.

Hi havia fins i tot un orde clarament establert del que devia consistir l'activitat econòmica colonial: 1r) la dedicació al treball en les mines d'or i plata, 2n) el cultiu de "los preciosos frutos i efectos de esos reinos"; quant a la indústria no sols no se li reserva cap paper sinó que ha de desaparèixer "en aras del bien y felicidad de los vasallos i dominios" de la monarquia hispànica.

5.2 La liquidació del sistema

El 1799⁵⁰, la pressió de Cadis i Barcelona donà resultat i el govern decidí revocar les disposicions liberalitzadores, però el resultat fou quasi pitjor que la pèrdua efectiva del monopoli produïda el 1797, i les colònies feren cas omís a recular-ne en el que hi veien la destrucció del seu comerç.

En Lynch ha descrit que la situació finisecular va ser una lluita entre explotadors; les elits criolles que havien assolit cotes importants en el control administratiu i sobretot econòmic de la colònia no podien admetre la tornada al rigor metropolità que pretenia marginal-los d'allò que ells consideraven la seua pròpia àrea d'influència.

Partint d'eixa situació, es pot comprendre el seu suport a les incipients exaltacions revolucionàries del començament de la dècada dels huitanta (revoltes a Perú, Nueva Granada i Veneçuela). Ara bé, una vegada aclarits els components d'igualitarisme social que pogués haver en dits moviments, les elits s'esglaiaren i se'n tornaren de bell nou cap a la metròpoli per defensar els seus interessos.

Com ha indicat en Fisher, el rebrot revolucionari que es produí arran de l'execució d'en Túpac Amaru fou un "terrible recordatori per als habitants criolls peruans que inclús el sistema repressiu espanyol seria preferible al risc d'anarquia social que podria dur qualsevol intent de conquerir la independència".

En qualsevol cas la situació del "comercio de neutrales" i en general la ineptitud de la Corona espanyola per mantenir amb eficàcia les regles del joc del pacte colonial, provocaren en este criollisme la sensació que la metròpoli ja no disposava de la

⁵⁰ GARCÍA-BAQUERO, A. (1992), 346-347.

capacitat necessària per restablir la relativa prosperitat dels últims anys.

Per a que la política del lliure comerç hagués obtingut èxit, eren imprescindibles dos suposicions estructurals que aleshores no existien: la reactivació de la capacitat productiva de la indústria espanyola i la solidesa d'una marina de guerra capaç de mantenir la integritat del tràfic front als setges exteriors. La primera en realitat no es produí, la segona no sols no va comptar amb el nivell tradicional sinó que s'esfondrà espectacularment entre el 1796 i 1805 (Trafalgar). D'esta manera, l'esperança que la Corona espanyola i els seus consellers havien dipositat en les qualitats terapèutiques del "lliure comerç" com a remei no sols econòmic sinó polític, es veié totalment frustrada, i la conseqüència fou que en temps de pau, Espanya perdé una gran part del mercat colonial, que quedà en mans de països estrangers, i en temps de guerra fou exclosa pràcticament del mercat pel poder marítim estranger.

6. CONCLUSIONS

1. Aquest treball es basa en publicacions realitzades a partir dels anys huitanta – probablement degudes a la proximitat del cinqué centenari de la descoberta d'Amèrica: Exposició Universal (Sevilla 1992)- Els tòpics sobre el reformisme borbònic-comerç lliure-industrialització van ser qüestionats de manera diversa, destacant tres tipus de corrents historiogràfics.

El corrent més pròxim a l'autor d'aquest treball és aquell que representa una visió més integradora, en què Josep Mª Delgado connecta d'una manera notable les relacions internacionals entre Espanya, Amèrica i Europa; té unes raonables argumentacions, en la meua opinió, fruit d'un treball de dècades; recull una amplíssima gamma de fonts de documents d'arxiu, obres, revistes; i en les erudites notes de peu també n'aprens. La seua anàlisi s'inscriu en un corrent que últimament estudia la relació que hi ha entre el marc institucional i el desenrotllament comercial i industrial d'un país. Així, tant North com O'Brien o Acemoglu fan notar que el principal obstacle per al desenvolupament d'institucions capitalistes que promouen el creixement, radica en la resistència que presenten les elits beneficiades del sistema absolutista a aplicar unes reformes que limiten el seu poder i els seus privilegis.

Fou el fracàs de les reformes fiscals que tractaven d'incrementar la contribució dels sectors privilegiats (cadastre), el que impulsà la monarquia a recórrer –per a finançar la

política bel·licosa que es va seguir a partir de la dècada del 1760- a l'increment de la fiscalitat que gravava el comerç, i col·locar les reformes que es feren en eixa línia.

Entre les conseqüències que tingué el lliure comerç sobre l'economia espanyola podem destacar el manteniment del **monopoli** “de fet” a Cadis, i subratllar que només el Principat es va beneficiar en major mida del procés, per bé que les conseqüències reals que va tindre sobre el seu creixement industrial es troben en l'actualitat en discussió.

2. Un altre tòpic és aquell que diu que valencians, catalans i mallorquins estaven exclosos a l'accés a la Carrera d'Índies i que només podien participar-hi vaixells de Castella, i que sols amb la reforma estigueren autoritzats després de l'habilitació dels ports peninsulars. En tot cas, la participació de catalans, valencians i mallorquins en el comerç amb Amèrica desmenteix eixe tòpic, i revela que el creixement econòmic que estaven experimentant en el XVIII els va impulsar a intervenir en el comerç americà molt abans que començàs el procés de liberalització.

3. Amb l'evolució de la Carrera fins la seua liquidació finisecular es manifesten les mancances que té l'absolutisme, encara que és il·lustrat. Els pensadors econòmics com en Campomanes intenten aplicar reformes alliberadores però xoquen amb les resistències monopolistes i les estructures del règim absolutista. Al començament del segle XIX els liberals les aplicaran però en les colònies era massa tard, s'havien experimentat els efectes del lliure “comercio de neutrales” i la situació anirà cap a la clara voluntat d'emancipació.

Per acabar, estic agraït al professor en Ricardo Franch Benavent, pels suggeriments i les orientacions que m'ha proporcionat per a l'elaboració d'aquest treball.

Sueca-Cullera (Ribera del Xúquer), maig del 2013

V.G.

7. BIBLIOGRAFIA

ARDIT, Manuel; BALCELLS, Albert i SALES, Núria (1980): *Història dels Països Catalans (1714-1975)*. Barcelona, Edhasa.

ARDIT, Manuel (2007): *El Siglo de las Luces. Economía*. Madrid, Síntesis.

CLIMENT, Eliseu, ed. (2000): *Història de la Marina catalana*. València, edicions del País Valencià.

- DELGADO**, Josep Maria *et al.* (1986): *El comerç entre Catalunya i Amèrica. Segles XVIII i XIX*. Barcelona, L'Avenç.
- _____ (2007): *Dinámicas imperiales (1650-1796). España, América y Europa en el cambio institucional del sistema colonial espanyol*. Barcelona, Bellaterra.
- ENCISO**, L.M. *et al.* (1991): *Los Borbones en el siglo XVIII (1700-1808)*, vol. 10 de *Historia de España*. Madrid, Gredos.
- FISHER**, John (1992): *Relaciones económicas entre España y América hasta la independencia*. Madrid, Mapfre.
- FONTANA**, Josep, ed. (1987): *El "comercio libre" entre España y América Latina (1765-1824)*. Madrid, F. Banco Exterior.
- FRANCH**, Ricardo (1994): "El comerç valencià amb Amèrica al segle XVIII. Una relació de caràcter indirecte". *Afers*, vol. 19.
- GARCÍA-BAQUERO**, Antonio (1986): *Andalucía y la Carrera de Indias*. Sevilla, Andaluzas Unidas.
- _____ (1992): *La Carrera de Indias: Suma de la contratación y océano de negocios*, Sevilla, Algaida.
- _____ (2003): *El comercio colonial en la época del absolutismo ilustrado: problemas y debates*. Granada, Universidad de Granada.
- HERNÁNDEZ**, Telesforo M. (2009): "La política económica del reformismo borbónico y el auge de las manufacturas textiles valencianas en el siglo XVIII" dins **FRANCH**, Ricardo, ed.: *La sociedad valenciana tras la abolición de los Fueros*. València, Institució Alfons el Magnànim.
- LLOMBART**, Vicent (1992): *Campomanes, economista y político de Carlos III*. Madrid, Alianza.
- _____ (1994) "La política económica de Carlos III: ¿Fiscalismo, cosmética o estímulo al crecimiento?" *Revista de Historia Económica*. XII, 1, 11-39.
- RIBOT**, Luis y **DE ROSA**, Luigi. (2000): *Pensamiento y política económica en la época moderna*. Madrid, Actas.